

Kültür ve İletişim

culture&communication

Yıl: 26 Sayı: 51 (Year: 26 Issue: 51)

Mart 2023-September 2023 (March 2023 - September 2023)

E-ISSN: 2149-9098

2023, 26(1): 142-170

DOI: 10.18691/kulturveiletisim.1221366

İnceleme Makalesi

Aşağılama, Haysiyet ve Saygı*

İlker Özdemir & Tarık Özbek^{1*2*}

Öz

1990'lı yılların başından bu yana psikoloji, sosyal psikoloji, felsefe, tarih, antropoloji ve sosyoloji gibi farklı disiplinlerde tartışılabilen en önemli konulardan biri aşağıla(n)madır. Söz konusu disiplinlerde terim ilk olarak duygularla, yani mağdurun hisleriyle; ikinci olarak, failerin eylemleriyle ve aynı zamanda toplumsal süreçlerle ilişkilidir. Literatürde yer alan ortak temalar; statünün düşürülmesi, haysiyetin, kendine saygının veya şerefihlali ve gururun kırılmasını içermektedir. Bununla birlikte aşağılama, başkaları tarafından yapılan küçük düşürücü ya da aşağılayıcı muamelelerle ilgilidir. Başka bir deyişle aşağılama, sadece bir duygu değil aynı zamanda bir eylemdir ve genellikle aşağılayan bireyler, belirli bir ırksal, etnik, dini, cinsiyet azınlıkları gibi gruplar ve uluslar üzerinde kontrol sahibi olduğu, eşit olmayan güç ilişkilerinde ortaya çıkar. Buna ek olarak aşağılama, öznel bir his ve eylemden daha fazlası olup, kasıtlı olarak kullanılan bir politik iktidar aracıdır. Kısacası, aşağılama yere/toprağa, aşağı doğru bir itmedir. Bu zorlama toplumsal, kültürel, politik, psikolojik çerçeveye bağlı, incitici bir ihlal olarak düşünülmelidir. Dolayısıyla herhangi bir kişinin veya grubun haysiyetini düşürmeye yönelik bir girişim, tüm gruplara ve genel olarak insanlığa karşı aşağılayıcı bir davranıştır. Bu makalenin amacı; aşağılamayı genel olarak "hubris" kavramıyla, aşağısıma duygusuyla ilişkilendirip aşağılamanın ne olduğunu açıklamak ve bununla birlikte, şeref ve haysiyet kavramlarından yola çıkarak aşağılama ve saygı kavramı arasındaki ilişkiyi eleştirel bir gözle analiz etmektir.

Anahtar Sözcükler: Aşağılama, aşağısıma, haysiyet, saygı, şeref.

* Geliş tarihi: 21.12.2022 . Kabul tarihi: 28.01.2023

**İlker Özdemir, Doç. Dr. Çukurova Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Bilimleri Bölümü, ilkerozdemir@cu.edu.tr

Orcid no: 0000-0001-7148-1604

Tarık Özbek, Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Doktora

Öğrencisi, trkzbc.1871@gmail.com,

Orcid no: 0000-0001-6511-3960.

Review Article***Humiliation, Dignity and Respect******İlker Özdemir & Tarık Özbek^{3*4*}****Abstract**

Humiliation is one of the most important topics that have been discussed in different disciplines such as psychology, social psychology, philosophy, history, anthropology, and sociology since the early 1990s. The term in these disciplines is associated with emotions, namely victims' feelings, perpetrators' acts, and social processes. Common themes in the literature also involve the lowering of status, violation of dignity, self-respect or honour, and the abasement of pride. However, humiliation for us is about degrading or humiliating treatments performed by others. Humiliation, in other words, is not only an emotion but also an act and generally appears in having unequal powers in which humiliators have control over individuals, groups, such as a certain racial, ethnic, religious, gender minority, and nations. In addition, humiliation is more than a subjective feeling and action, it is an instrument of political power, wielded with intent. In brief, humiliation is a downward push, down to the ground. This push should be considered as a hurtful violation, depending on the social, cultural, political, and psychological framework. Therefore, any attempt to degrade the dignity of any person or group is a humiliating act against all groups and humanity in general. The aim of this article is to link humiliation with concept of hubris and the feeling of contempt in general, and explain what humiliation is, and however, to analyze the relationship between humiliation, and respect with a critical eye by starting from the concepts of honor and dignity.

Keywords: Humiliation, contempt, dignity, honor, respect.

---

* Received: 21.12.2022. Accepted: 28.01.2023

**İlker Özdemir, Assoc. Dr. Çukurova University, Faculty of Communication, Department of Communication Sciences, ilkerozdemir@cu.edu.tr

Orcid no: 0000-0001-7148-1604

Tarık Özbek, Ankara University, Faculty of Communication, Radio, Television and Cinema PhD Student, trkzbk.1871@ gmail.com,

Orcid no: 0000-0001-6511-3960.

Aşağılama, Haysiyet ve Saygı

Giriş

Gündelik hayatta ve ilişkilerde hemen her şeye sinmiş olan aşağılama; sözlüklerde tanımlandığı şekliyle, esas itibarıyla “aşağılamak eylemine” gönderme yapmaktadır. Örneğin Püsküllüoğlu (2008: 183) için aşağılama; “aşağılamak eylemi” ve aşağılamak da “birine karşı küçük düşürücü davranışlarda bulunmak, birini aşağı ve hor görmek ve bunu davranışıyla göstermek” anlamına gelmektedir. Hançerlioğlu (2007: 45) için “öteye geçmek, dağın eteğine inmek, yükselmek, üste çıkmak, doruğu aşmak, bağ, kenet, bitişirme, yapıştırma, ekleme” gibi manalara sahip “aş”tan türeyen aşağılamak; 1) “onur kırmak, onuruna dokunmak”; 2) “değerinden düşük göstermek”; 3) “küçültücü davranışlarda bulunmak, hor görmek”tir. İngilizceden dilimize aşağıla(n)ma diye çevrilebilen *humiliation* ise Latince *humilis* (alçak) ve *humus* (kara toprak) ile *homo* (insan) sözcüklerinden gelmekte ve hem aşağılama eylemini (birinin kibrini veya şerefini kırmayı, özdeğerden yoksun bırakmayı) hem de aşağılanma hissini (utanç veya özsaygı kaybını) ifade etmektedir (Lindner, 2006: xiv; Miller, 1993: 173).

Sözlüklerdeki olası açıklamaları bir kenara bırakırsak aşağılama; insanlarda genel olarak utancın, öfkenin, nefretin, hıncın yanı sıra, şeref ve haysiyet kaybına neden olabilecek her türlü kötü muameleyi ve kaba ifadeleri içermektedir. Günümüz toplumlarına özgü olmayan böylesi davranışların izlerini Sümer, Antik Yunan gibi eski uygarlıkların söylencelerindeki anlatılara kadar takip etmek mümkündür. Huizinga (2006) bu tür eylemleri, oyun bağlamında incelemekte ve bunlara neredeyse bütün kültürlerde, örneğin Amerika’nın kuzeybatı kesimindeki yerli topluluklar arasında potlaç, Eskimolarda davul ve şarkı yarışmaları, Çinlilerde cömertlik ve tahribat yarışmaları, İslamiyet öncesi Araplarda muhakkare (itibar yarışmaları), Yunanlarda *iambos* (küçümseme) adı altında rastlandığını belirtmektedir. Bu oyunlar şeref ve prestijin korunmasına yönelik türküler, söylevler, şiirler, eleştiriler, alaylar, atışmalar, fıkralar ve malvarlıklarının imhası şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin potlaç, iki grubun gösteriş için birbirlerine armağan vererek, diğeri karşısında üstünlük elde etmesidir. Söz konusu üstünlük, zenginliklerin cömertçe bağışlanması dışında, varlıkların tahribi yoluyla da sağlanmaktadır (Huizinga, 2006: 84–85). Yani “[...] rakipleri ezmek için, alçaltmak için” (Mauss, 2018: 151), klanı temsil eden şefler veya

aile üyeleri; sahip oldukları her şeyi tüketerek, parçalayarak, yakarak veya nehre atarak malların önemsizliğini ve dolayısıyla diğerlerinin hiçe sayıldığını anlatmış olur. Bahşedilen armağanlar iade edilmezse ya da ortadan kaldırılmazsa ne olur? Mauss (2018: 158) potlaç vermeyen bu tür kişilere, örneğin Kwakiutl ve Haida soyluları için “çürük surat” dendiğini belirtir. Oyuna katılmayı reddedenler veya aldıklarının karşılığını tam olarak vermeyenler için kullanılan bu tabir, mananın (yüzün), itibarın, şerefin kaybı; bireyin “adının ağırlığını kaybetmesi” (Mauss, 2018: 163) ve klanı üzerindeki otoritesinin sarsılması anlamına gelir. Bu aşağılanmayı, yani “ezik olmayı” ortadan kaldırıp manayı kazanmanın, topluluk içinde yeniden övülmenin veya saygı görmenin tek yolu ise herkesten daha büyük bir potlaç düzenlemektir. Böylelikle herkesten daha üstün olduğu kanıtlanmaktadır. Huizinga (2006: 90) için bu, soyut bir fikre karşılık gelmeyen; “bir soyun değer, yetenek ve yetkinlik tercihine denk düşen [ve] güç, cesaret, zenginlik, kişisel malların yönetimi, iyi âdetler, kentli yaşam tarzı, kibarlık, cömertlik, gönül yüceliği ve ahlaki yetkinlik” anlamındaki erdemle ilişkilidir. Metnin devamında yazar, Aristoteles’in “şerefe erdemin ödülü adını verdiği” ve şunu aktardığını belirtir: “İnsanlar, kendi değerleri ve erdemleri konusunda ikna olmak için şeref elde etmek isterler. Yargılama yeteneğine sahip olanların, değerlerinden ötürü şeref bahşetmesini isterler” (Huizinga, 2006: 91). Bu nedenle, modern öncesi neredeyse tüm toplumlar veya kültürler manayı –şeref, soyluluk, şan– kaybetmemek için potlaç gibi yarışmalar düzenler ve katılımcılar da bu yarışmalarda erdemli olduklarını sergilemek, sahip oldukları yüksek mertebeyi korumak için rakipleriyle sözel ve sözel olamayan yollarla mücadele ederler.⁵

Bu durum günümüzde, geleneksel ve sosyal medyada olduğu kadar, gündelik hayatta, kişiler–gruplar arası ilişkilerde ve hatta politik söylemlerde de gözlemlenmektedir. İnsanlar bazen karşılıklı bazen de tek taraflı veya bir gruba yönelik aşağılamalarda bulunarak karşı tarafın saygınlığını ortadan kaldırmaya

---

⁵ Bu yarışmalar veya aşağılamalar T.B Veblen’in (2017) deyişiyle “gösterişçi tüketim” üzerinden günümüzde de sürmektedir. Ona göre elit ya da “aylak sınıf”ın maddi rekabet ve boş zaman olmak üzere iki unsuru bulunmaktadır. Bunlar da onların hayatlarını rahat yaşamalarına, kendilerine vakit ayırmalarına yol açmakta ve aşağı tabakanın dikkatini çekecek şekilde gösterişçi tüketimle sergilenmektedir. Tüketime ilişkin bu yaklaşımı Bourdieu (1984), üst ve orta sınıf Fransızlar üzerinden inceleyerek sürdürür. Veblen gibi onun için de tüketim, söz konusu sınıfların kendileriyle başkaları arasında bir ayırım oluşturmak için başvurduğu bir stratejidir. Her iki yazar da aristokratik anlayışın geçmişten bu yana farklı biçimler altında devam ettirildiğini ve şeref edinmenin her şeyden daha önemli olduğunu vurgular. Dolayısıyla, kabile reisi servetini başıslayarak veya yok ederek rakibini, burjuva da gösterişçi bir tüketim içine girerek yoksulları aşağılar ve böylelikle şereflerini, mertebelerini korumuş olurlar.

çalışmaktadır. Başka bir ifadeyle, genellikle toplumun hâkim kesimlerince, tâbi olanlara yönelik sözel ve sözel olmayan davranışlara işaret etse de aşağılama, aynı zamanda sözlerin, mimiklerin ve her türlü aşağılayıcı eylemlerin karşılıklı değiş tokuşunun da bir anlatımıdır – ki bu bağlamda konu ilkiyle sınırlandırılmaktadır. Aşağılama genel olarak bir kişiye veya bir guruba izleyici/dinleyici kitlesinin önünde, onların kimi zaman zorla toplumsal haysiyetlerini ya da saygınlığını zedelemeyi, utandırmayı hedefleyen görsel içerikler, sözlü-yazılı ifadeler, ayrıca mimik ve jestler dâhil olmak üzere bütün aşağılayıcı davranışlar şeklinde tanımlanmakta, ancak salt bir eyleme veya ifadeye indirgenmemekte; kültürel, toplumsal bir inşa olan aşağısıma duygusuyla ilişkilendirilmektedir.⁶

Aşağıla(n)mayı Kavramsallaştırmak

Sosyal bilimler yazınında 1990'lı yıllardan bu yana, başta psikoloji olmak üzere sosyal psikoloji, felsefe, tarih, antropoloji, sosyoloji, uluslararası ilişkiler gibi farklı disiplinler içinde tartışılabilen aşağıla(n)ma, araştırmacılar tarafından genellikle his veya duygu olarak ele alınmaktadır (Elison ve Harter, 2007; Goldman ve Coleman, 2008; Jacobson, 2013; Klein, 1991; Koestenbaum, 2011; Lazare, 1987; Lindner, 2006; McCarley, 2009; Margalit, 1996; Miller, 1993; Neuhäuser, 2011; Nussbaum, 2004; Reyles, 2007; Silver vd., 1986; Statman, 2000; Steinberg, 1991; Taylor, 1985; Trumbull 2008). Örneğin Taylor (1985: 1) ve Miller (1993: x) için aşağılanma, “öz-değerlendirme duygusu”, Lindner (2006: xiii-xiv) için “duyguların atom bombası” ve Trumbull (2008: 643-660) için “saygısızlık travması”dır. Bu bağlamda aşağılanma; kapitalist bir toplumda ayrımcılığa uğrayan, dışlanan, yoksullukla mücadele eden insanlar; işkence mağdurları; devlet kurumlarında üstleri tarafından veya savaşta kötü muameleye maruz kalanlar; tecavüze, soykırıma, linçe uğrayanlar vb. tarafından deneyimlenen bir duygudur. Dolayısıyla terörizmin (Lindner, 2001), uygarlıkların

⁶ Günümüzde yeni ırkçılık biçimleri artık kültürü öne çıkararak kendine yer edinmekte ve ırkçılık ötekini mutlak bir aşağılama üzerinden işlemektedir. ırkçılığın geniş tanımı, azınlıkları tüm dışlama ve aşağılama biçimlerini içerir. Kültürel farklılıkların aşılmazlığından yola çıkan ve Balibar'ın “yeni ırkçılık” olarak adlandırdığı bu yeni biçim gruplar arasındaki farklılıkları ve eşitsizlikleri tarihsel ve kültürel değişimlere bağlayarak insanları bir kültüre hapsederken, kendi kültürüne dahil olmayanları dışlamayı ve aşağılamayı ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Klasik, «eski» ırkçılık ırksal üstünlüğe dayalı davranış kalıpları ile kurulurken bugünün ırkçılığı kültüre odaklanmaktadır. Irk yerine kültürün hiyerarşik olarak sınıflandırılması söz konusudur ve gruplar arası eşitsizliklerin nedeni olarak aşağılık ve alttaki grupların çalışma ahlakı, kendine güven, kendini disipline etme ve bireysel başarı gibi değerler konusundaki yetersizliği gösterilir. Azınlıkların konumunun daima aynı kalması onların gayretlerinin yetersizliği ve aile yapılarının gevşekliği ya da uygunsuz değerlere sahip olmaları ile açıklanır ki, tüm bunlar kültürel olduğu kadar toplumsal, politik ve psikolojik aşağılama olarak da ifade edilebilir (Bkz. Balibar 2000 ve Keneş, 2012).

çatışmasının (Moïsi, 2009), gruplar arası (Ginges ve Artan, 2008) ve kişilerarası saldırganlığın (Elison ve Harter, 2007), silahlı okul baskınlarının (Harter vd., 2003), intiharın (Klein, 1991), depresyonun (Kendler vd., 2003) temel haznesidir.

Bununla birlikte aşağılanma, alan yazınında psikolojik ve normatif olmak üzere iki şekilde kavramsallaştırılmaktadır. Psikologlar için aşağılanma, ideal benlik hedefine –beklentilere, arzu edilene, ahlaki açıdan gerekli olana– uygun yaşadığında ya da yaşanmadığında ortaya çıkan utanç, suçluluk, mahcubiyet, gurur gibi negatif öz-bilinçli duygular ailesinin bir üyesi olarak görülmektedir (Tracy vd., 2007). Bazı araştırmacılar ise aralarındaki bir dizi benzerlikten dolayı aşağılanma ile utancı bir arada kullanmakta veya birincisinin, diğerinin bir çeşidi olduğunu belirtmektedir (Lewis, 1987; Nathanson, 1992; Nussbaum, 2004; Scheff ve Retzinger, 1991; Tomkins, 1963). Yani benliğin bir yönünden ziyade bütünü etkileyen aşağılayıcı veya utanç verici olayların bilişsel açıdan bir değerlendirmesinin yapılması neticesinde aşağılanma ve utanç duygularının ortaya çıktığını iddia etmektedirler. Bu değerlendirmelere ise yüzde kızarma, yerin dibine geçme veya görünmez olma, küçük ve önemsiz hissetme, kaygılanma, öfkelenme gibi bedensel ve duygusal değişiklikler ve tepkiler eşlik etmektedir (Elshout vd., 2016; Klein, 1991; Lazare, 1987; Lewis, 1987). Aralarındaki bu benzerliklere rağmen, aşağılanmanın utançtan çok farklı olduğu da dile getirilmektedir (Gilbert, 1997; Hartling ve Luchetta, 1999; Jackson, 2000; Klein, 1991; Miller, 1993). Örneğin Miller (1993), utancın aksine aşağılanmayı, kişinin gösteriş iddialarının sona ermesiyle ve şerefle yakından ilişkili olarak ele almakta; ayrıca aşağılanma duygusunun iki türünden bahsetmektedir: Küçük “a” ile yazılan aşağılanma ve büyük “A” ile ifade edilen aşağılanma. İkiyle yazar, gündelik hayat ilişkilerinde sıkça karşılaşılan gülünç (ör. Verilen armağanın muadilinin alınamadığı) olaylar karşısında deneyimlenen ve ikincisiyle de tecavüz, işkence, savaş, yoksulluk, ayrımcılık vb. durumlarda yaşanan hisleri kastetmektedir. Ona göre “[u]tanç, kişinin olması gereken şeye uygun yaşamamasının sonucuysa, aşağılanma da kişinin hak etmediği şeye göre yaşamaya çalışmasının sonucudur (Miller, 1993: 145). Scheler (2021: 19) bunu bir örnekle açıklamaktadır: Bir yangında çocuğunu kurtarmak için iç çamaşırlarıyla veya çıplak koşan bir anne, çocuğunu kurtarır kurtarmaz kendisinde bir şeylerin eksik olduğunun farkına vararak –yani kendine dönüşle birlikte– utanmaya başlar. Dolayısıyla utanç, toplumsal bir ihlalden –birine söylenen yalanın açığa çıkmasından– sonra beliren

veya kişisel bir eksiklikten –karakter, fiziki nitelikler ve benzerlerinden– kaynaklanabilir. Bu gibi durumlarda kişi; gerçek, hayali veya içselleştirilmiş bir izleyicinin denetleyen bakışlarına maruz kaldığını hissederek kendinden utanmaya başlar. Yani utanan biri bu hissini asıl nedenini, başkalarının kendisine yaptıklarında değil; aksine kendi kusurlarında, yetersizliklerinde aramaktadır.

Buna karşın aşağılanma, başkalarınca gerçekleştirilen aşağılayıcı muamelelerin neticesinde deneyimlenen, yoğun, acı verici bir histir. Söz konusu örneğe dönüp, annenin siyahi olduğunu ve Amerikalı bir beyaz tarafından tecavüze uğradığını tasavvur ettiğimizde, aşağılanma teorisyenleri bunun tam anlamıyla aşağılayıcı bir olay olarak değerlendirilmesi gerektiğini varsayacaktır. Bu durumda anne, utançtaki gibi kendini suçlamaktan çok, başkasını suçlama eğiliminde olacaktır (Gilbert, 1997; Jackson, 2000; Klein, 1991; Miller, 1993). Dolayısıyla anne, kendi benliğine dönme veya içe kapanma (yerin dibine geçme, gizlenme arzusu) yerine; sıklıkla dışarıya odaklanma ve düşmanlık (öfke ve intikam arzusu)⁷ yönünde eğilimler geliştirecektir (Elison ve Harter, 2007; Fattah ve Fierke, 2009; Gilbert, 1997; Hartling ve Luchetta, 1999; Jackson, 2000; Klein, 1991; Lacey, 2011; Lindner, 2006; Torres ve Bergner, 2010; Trumbull, 2008). Örneğin Elison ve Harter (2007), Amerika’da 1996–2007 yılları arasında medyada yer alan haberlerden yola çıkarak, silahlı okul baskınlarına katılan saldırganların, geçmiş yaşamlarında akranlarınca alay edildiklerini, kızdırıldıklarını, taciz edildiklerini, zorbalığa maruz kaldıklarını, ilgi duydukları birilerince reddedildiklerini, başka öğrencilerin önünde bir öğretmen veya okul yöneticisi tarafından küçük düşürüldüklerini anlatır. Bu saldırıları gerçekleştirenlerin tamamının intikam arayışında, beyaz, orta sınıftan kişiler olduğunu belirten yazarlar; iki öğrenciyi öldürüp yedi kişiyi yaralayan bir failin sözlerini şu şekilde aktarmaktadır: “Benim gibi insanlara her gün kötü muamele edildiği için onları öldürdüm” (Elison ve Harter, 2007: 312). Bu bağlamda aşağılanma Klein (1991: 94) için, “[...] başkalarınca gerçekleştirilen bir tür alay, hor görme, aşağısama veya diğer aşağılayıcı muamelelerdir.” Hartling ve Luchetta (1999: 264) için, “haksız bir şekilde itibarsızlaştırılmış, alaya alınmış veya küçümsenmiş –özellikle kişinin kimliğinin alçaltılmış veya değeri düşürülmüş olmasıyla ya da kendini o şekilde algılamasıyla ilişkili– derin bir duygu”dur.

⁷ Bu dışa yönelme, “aşağılanmış öfke” veya “utanç-öfke sarmalı” diye de tanımlanmaktadır (Scheff ve Retzinger, 1991).

Öte yandan birçok filozof aşağılanmayı normatif bir çerçevede ele alarak öz saygı, eşitlik, tanınma, insan hakları ve haysiyetle ilişkilendirir (Margalit, 1996; Kaufmann vd., 2011). Örneğin Margalit (1996: 11) için aşağılanma, “[...] bir kişiye kendine olan saygısını zedeleyebilecek rasyonel nedenler sunan bütün davranış şekilleriyle koşulları”dır. Öz-saygının incinmesine yönelik davranışları da şu şekilde sıralamaktadır: “(1) insana canavar, makine veya insan değilmiş gibi davranmak; (2) temel kontrol kaybına yol açan [...] eylemleri gerçekleştirmek; (3) bir insanı ‘İnsanlık Ailesi’nden çıkarmak” (Margalit, 1996: 9). Başka bir ifadeyle aşağılanmayı, uygarlaşmış –vatandaşların birbirlerini aşağılamadığı– toplumdan ayırdığı makul – insanların kurumsal açıdan aşağılanmadığı– toplumla ilişkilendirmektedir. Bunu da yazar, her tür devletin aşağılayıcı olduğunu ileri süren anarşist konum ile hiçbir kurumsal eylemin aşağılanma hissine yol açamayacağını iddia eden Stoacı konuma karşı savunmaktadır. Tom Amca’nın hikâyesinden İsrail ordusuna yeni alınan askerlerin kekemeliklerinin taklit edilerek daha dayanıklı hale getirilmesine, Nazi Almanyası döneminde Yahudilere uygulanan eziyete, sömürge rejimlerinin hâkimiyeti altına aldığı insanlara yönelik aşağılayıcı davranışlara, Katharina Blum’un özel yaşamına medyanın müdahalesine, Fransız okullarında başörtüsünün yasaklanmasına, ikinci sınıf vatandaşlığa, medeni haklarda sistematik ayrımcılığa, Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) siyahi öğrencilerin ırkçı hakaretlere maruz kalmasına, mahkûmlara insanlık dışı muameleye, yoksulların darülaceze gibi yerlere gönderilmesine, İsrail’de istihdam edilen Arap işçilere veya ABD’deki Meksikalı göçmenlere işverenlerin kötü muamelesine vb. varıncaya kadar birçok örnek Margalit için makul bir toplumun izin vermeyeceği aşağılanma türleri arasındadır.

Bu anlatılanlar göz önüne alındığında, aşağılanma, his ya da duygudan çok; bizzat eylemle veya iktidarla (Leask, 2013) ilişkiliymiş gibi görünmektedir. Çünkü alan yazınındaki araştırmacılar genel olarak bir failin aşağılayıcı eylemleri veya grupların birbiriyle olan geçmiş ilişkileri üzerinden mevzuyu değerlendirmekte ve ardından da buna maruz kalanların aşağılanmış olma hislerini nesnelleştirmektedir. Bununla birlikte Lindner (2006: xiii-xiv), aşağılanma kavramının gündelik dilde üç farklı şekilde kullanıldığını öne sürmektedir: Eylem (söz veya edim), duygu ve süreç. Bununla ifade edilen, herhangi bir kimsenin kasıtlı veya kasıtsız bir şekilde eylemde bulunması ve bundan etkilenen kişinin aşağı konuma düşürüldüğünü hissetmesi ve her ikisinin, birlikte aşağılanma sürecini oluşturmasıdır. Böylelikle kavramı, aşağılayan

(iktidarını/gücünü kullananlar) ile aşağılananın (aşağı konumda kısıp kalanların) bakış açılarından ayrı ayrı veya süreç olarak incelemek mümkündür. Dolayısıyla bu çalışma, konuyu aşağılanma hissiyle değil; Türkçeye genellikle “insanı suç işlemeye iteleyen ölçsüzlük, hırs ve kendine aşırı güven” (Erhat, 1996: 147) olarak çevrilen, Yunanca *hybris* (hubris=aşağılama) kavramıyla ilişkilendirmekte ve bunu da Aristoteles’in [1954] (1995) *Retorik* isimli eserine benzer bir şekilde ele almaktadır.

Şeyleri adlandırma konusunda maharetli olan Yunanlar, “bia” (şiddet) ve Antik Yunan filozof ve ozanların eserlerini dilimize kazandıran çevirmenlerin genellikle küstahlık veya kibir diye tanımladığı “hybris” arasında bir ayrıma giderler. “Bia” kavramı her şeyden önce fiziksel şiddeti, insanınkinin yanı sıra doğal güçlerin şiddetini ifade ederken; “hybris” ise bir kimsenin genellikle irrasyonel tutkulara kapılarak bir başkasını aşağılayıp şerefini sarsması anlamına gelmektedir. Bu tıpkı Huizinga’nın (20006) sövgü veya küçümseme ve potlaç benzeri yarışmalarda betimlediği gibidir; fakat aradaki temel ayrım, “hybris”in Antik Yunan gündelik hayatının ya da kültürünün bir unsuru olmasıdır. Öyle ki bu durum, “hybris”in söz konusu dönem yazarları tarafından değişik biçimlerde ele alınmasına neden olmuştur. Bu, modern araştırmacıların “hybris”e dair bakış açılarını da etkilemiştir.

Bunlardan biri olan Macdowell (1976: 15), “hybris”in her şeyden önce, Atinalılar arasında at, eşek, boğa, yılan, horoz gibi hayvanların saldırgan ruh halini nitelendirmek için kullanıldığını öne sürer. Bu bağlamda “hybris”, bir kimsenin kendinden geçecek şekilde, söz konusu hayvanların ruh haline bürünerek bir başkasına ölçsüzce davranmasıdır. Kişinin coşkunu ya da taşkın olma haline işaret eden “hybris”in gençlik, yaşlılık ve zenginlik dışında; doymuşluk, tokluk anlamına gelen, Yunanca “koros” sözcüğüyle ilişkilendirildiğini de belirtir. Yazar, “koros”un soyağacı konusunda ozanların bir anlaşmazlığa düştüğünü –örneğin Solon ve Theognis için “Koros, ‘hybris’i doğurur”, Pindaros için “hybris, ‘koros’un anasıdır” ve Heredotos’un aktardığı bir Bakhis kehanetinde ise “Koros, hubrisin çocuğudur”– ama bunun bir kısır döngü olduğunu vurgulayarak şöyle der: “Birisini eşek gibi çok yiyip içtiğinde ‘hybristes’ olur ve ‘hybristes’ olduğunda daha çok yiyip içmeye düşkünlük gösterir” (Macdowell, 1976: 15). Bununla birlikte “hybris”, Atinalı kızlara tecavüze kalkışan Pelagslardan söz eden Heredotos tarafından “hubristes”, yani şehvet düşkünü anlamında kullanılır. İlyada’nın giriş kısmında Agamemnon ile Akhilleus

arasında geçen bir olaya değinen Homeros (2014), sonrakinin ganimeti olan Briseis'in, ilki tarafından alınmasını "hybris" olarak adlandırır. Burada söz konusu olan, Aristoteles'in (1995: 99) altını çizdiği gibi, savaşta elde edilen ganimetin ekonomik yararından ziyade "onur payı"dır – ki bu kişinin topluluk içindeki statüsüne karşılık gelmektedir. Başka bir ifadeyle bu, yağmacılıktan sağlanan ödülün veya ayrıcalıktan mahrum edilen bir kişinin şereften yoksun bırakılmasıdır. Yine Homeros, *İlyada*'da (2014) Menelaos'a, Troyalıların savaşa "doymak bilmez" olduğunu söyletirken "hybris"i, savaşmak veya insanlara fiziksel zarar vermek manasında kullanır. Ayrıca Macdowell'e (1976: 18) göre "hybrizein" fiiline geçişli olarak yer veren sonraki dönem ozanlar, bu sözcükle birine yumrukla vurmaya veya birini yaralamaya ya da öldürmeyi kastettiklerini ifade eder. "Hybris" bunların yanı sıra, Aristophanes, Pindar, Platon ile Sophokles'in eserlerinde sözlerden ve şamata dan veya sarkastik ve ironik şarkılardan oluşan bir kategoriyi temsil etmektedir. Örneğin Pindar, "hybris"i gözüpek konuşmacı veya şamatacı olarak tanımlar ve "hybris" ile "hybrizein"; genellikle bir başkasıyla alay eden, ona gülen, onun hakkında şaka yapan veya sadece kaba davranan bir kişi için kullanılır. Bu bağlamda Aristophanes'e atıf yapan yazar, bir kimseye manav olduğunu söylemenin kaba bir şaka olduğunu anlatır (Macdowell 1976: 20-21).

Böylelikle Macdowell (1976: 21), "hybris"i, kişinin sahip olduğu güç veya enerjiyi kendi keyfi doğrultusunda kötüye kullanması olarak tanımlar. Bu bağlamda "hybris" in her zaman kötü ve kasıtlı olduğunu, bir kurbanı gerektirdiğini; ama bunun da zorunlu olmadığını, dini bir mesele şeklinde ele alınmaması gerektiğini, kişinin tanrılara karşı gelmesi olarak anlaşılamayacağını; nedenleri arasında gençlik, zenginlik, aşırı yemek yemek ve içki içmek olmasına rağmen, bunların sonucunda gerçekleşmeyen eylemleri ifade ettiğini ve şeref kaybıyla da ilgili olmadığını belirtir (Macdowell, 1976: 21). Genel olarak yazarın "hybris"i, herhangi bir eylemden çok; kişinin içinde bulunduğu düşünce ve hâletiruhiye şeklinde betimlediğini söyleyebiliriz. Buna karşın Aristoteles'in [1954] (1995) *Retorik* isimli kitabında "hybris" in ele alınışı oldukça farklıdır.

Aristoteles'e (1995: 37) göre retorik; "belli bir durumda, elde var olan inandırma yollarını kullanma yetisi"dir. Yani retorik bilim olmadığı gibi bilgiyi öğretme yöntemi de değildir; sadece ikna etmek onun biricik hedefidir. Bunun da logos, pathos ve ethos olmak üzere üç unsuru vardır. Bunlardan ilki dille, ikincisi dinleyicinin duyguları veya

duygulanımlarıyla ve üçüncüsü de hatibin erdemiyle ilişkilidir. Filozofun bu sınıflandırmayla, insanın rasyonel ve rasyonel olmayan yönlerini öne çıkarmasının dışında, konuşmayı iletişimle ve retoriği ise iletişimsel politik eylemle; diyalektik, etik ve politikayla bir tuttuğu söylenebilir. Bununla birlikte, bizim için asıl önemlisi, Aristoteles'in (1995: 98) "pathe" (pathosun çoğul hali) dediği; "insanları, yargılarını etkileyecek kadar değiştiren ama aynı zamanda acı ya da zevkle birlikte olan duygulardır. Öfke, acıma, korku, hoşlanma ve benzeri şeylerle bunların zıtları gibi." Onun için duygular, bilişin formları, yani kişinin herhangi bir şeye dair yaptığı değerlendirmelerdir. Örneğin hatip öfkeyi kullanarak dinleyicisini öç almaya yönlendiriyorsa kişiler arasında çatışmayı tetikliyor – ki bu aslında filozofun amaçlarından biri değildir, aksine o, öfkenin haklı veya haksız gerekçelerinden yola çıkarak bir uzlaşımı sağlamaya çalışır. Bu bağlamda Aristoteles duyguları, bir kişinin duygulanıma girmesi ve bunun yöneldiği nesnesini bir kenara bırakırsak, nedenleri bakımından inceler. Dolayısıyla öfke, "bir insanın kendisiyle ya da arkadaşıyla ilgili şeye haksız yere yönetilmiş apaçık bir saygısızlıktan dolayı apaçık bir öç almaya [yönelik?], acı eşliğinde bir dürtü" (Aristoteles, 1995: 98) olarak tanımlanır ve metnin devamında bu duygunun, yapılan veya söylenenleri karşı tarafa ödetmek –intikam almak– beklentisiyle harekete geçildiğinde zevki doğurduğu da belirtilir.

Söz konusu tanımlamadan hareketle filozof, öfkenin nedenine geçerek küçümsemeden (*slighting*) bahseder. Ona göre küçümseme, bir şeyin önemsiz olduğuna ilişkin bir kanıdır. Bunun, her biri diğerinden daha kışkırtıcı olan üç biçimi bulunmaktadır: Hor görme (*contempt*), garaz (*spite*) ve küstahlık (*insolence*). Bunlardan ilki, kişinin nesnesine karşı bilinçli olarak kayıtsız kalması veya nesnesiyle kendisi arasına mesafe koymasıdır. İkincisi, "başkasının bir şey elde etmesinin önüne geçmek için onun arzularını engellemektir." Aristoteles'in nazarında bu, kişinin kendisi için bir şey hedeflememesinden kaynaklanır ve o şeyin kişiye ne iyiliği ne de kötülüğü dokunur. Üçüncüsü ise kişiye bir şey yapmak için değil, getireceği zevkten dolayı kurbanda utanç duygusuna yol açacak şeyler yapmak veya söylemektir. Metnin devamında filozof; "[k]üstah insanın aldığı zevkin nedeni, başkalarına kötü davranırken kendini onların çok üstünde" (Aristoteles, 1995: 99) görmesidir der ve Akhilleus'un öfke içinde şunları söylediğini ekler: "Aldı onur payımı, küçük düşürdü beni ve [k]oydu her şeyden yoksun bir yabancı yerine".

Macdowell'ı eleştiren Fisher (1976: 182), Aristoteles'in "hybris"i olgunlaşmamış gençlerin, servetlerinin gücüyle gözleri kamaşmış zenginlerin, başarılı ve özgüvenli kişilerin aşağılayıcı ve onur kırıcı davranışları arasında gördüğünü vurgular. Bu tür davranışlar yazara göre, filozofun belirttiği gibi, bir kimsenin şerefini sarsıp o kişide utanca ve dolayısıyla aşağılayanın bundan büyük bir haz alarak kendisini aşağılanandan üstün görmesine yol açar. Bunun sonucu olarak da aşağılanan, intikam almaya yönelik bir eğilim geliştirir. Bu nedenle Fisher (1976), kavramı Macdowell'in ifade ettiği gibi hâletiruhiyeyle değil; aksine aşağılamayla, yani şeref kaybına neden olan muamelelerle ilişkilendirir. O halde şunu sorabiliriz: Ne türden kötü muameleler, kişileri veya grupların şereflerini yerle bir eder? Fisher (1976), Aristoteles'in yanı sıra diğer antik dönem ozanlarının eserlerini inceleyerek, kısmen de olsa bir aşağılama tipolojisi çıkarır. Buna göre, sözlü ve yazılı olanların dışında cinsel taciz, tecavüz, baştan çıkarma, arkadaşlar arasında yapılan kaba hakaretler, alay, şaka; birini dövme, kırbaçlama, yaralama veya öldürme; bir şehri istila etme; kişinin mallarını gasp etme; kölelerin, kadınların veya çocukların yanı sıra vatandaşların yargılarına ya da yöneticilerine karşı itaatsizliği veya isyanları; bir kimsenin onur payını alma ve benzeri birçok kasıtlı davranış aşağılama kapsamındadır (Fisher, 1976: 183-190). Bu durum, aşağılanmayı (*humiliation*) duygu şeklinde ele alıp etkilenenlerin (mağdurların) hislerini nesneleştiren araştırmacıların açıklamalarından oldukça farklı olduğu gibi doğrudan doğruya bir faille ve iktidarla ilişkilidir. Dolayısıyla, aşağılanma teorisyenlerinin inceledikleri konuları "hybris" başlığı altında değerlendirmek mümkündür. Söylenen ve yazılan şeyler olduğu kadar yapılanlar da (ayrımcılık, dışlama, damgalama, işkence, linç, yoksulluk, sömürü, tanımama veya yanlış tanıma, bir ülkenin diğerini işgal etmesi vb. örnekler de) birer "hybris" ya da aşağılamadır. Çünkü *humiliation* teorisyenleri vurguyu, Aristoteles'in yaptığı gibi, aşağılananların genel olarak şeref, gurur, öz-saygı, saygı ve haysiyet kaybına kaydırır. Bu konulara girmeden önce, Aristoteles için küçümsemenin⁸ bir biçimi olan aşağılamayı, biz burada aşağısama duygusu doğrultusunda ele alacağız.

---

⁸ Küçümseme ve aşağısama (hor görme) kavramlarını, dilimizde birbirinden ayırt etmek neredeyse imkânsızdır.

Aşağısama Duygusu

Aristoteles'in *Retorik*'te bahsettiği Akhilleus'un aşağılanması, doğrudan bir eylemin sonucu değildir. Bunun temelinde, aristokratların başkalarına tepeden bakmasının nedenlerinden biri olan aşağısama (*contempt*) diye bir duygu bulunmaktadır ki filozof, buna *Retorik*'in dışında, başka yapıtlarında erdem etiği kapsamında yer verir ve "yüce gönüllülük" veya "yüce gönüllü insan" kavramlarından bahseder. Aristoteles (1997: 35) için yüce gönüllülük, "[o]nur ile onursuzluk konusunda orta olma" halidir ve "aşırılığı kendini büyük görme, eksikliği ise kendini küçük görmedir." Yani kişi (yüce gönüllü insan) ne alçakgönüllü olmalı –değerini küçültmeli– ne de kendini olduğundan yüksekte göstermelidir. Aslında yüce gönüllü insan bir aristokrattır; başkalarına göre üstün, özgüveni tam ve hatta kibirli bir kişidir. Hayatını sürdürmek için çalışmak zorunda olmadığı gibi, küçük işlerin de adamı değildir. Bu nedenle, onurlu işlerle uğraşmak, tehlikeleri göze almak, kimseden bir şey istememek ve benzeri şeyler onun biricik niteliğidir. Aristoteles (1997: 77-78) bu insanı şu şekilde tanımlamaktadır:

Yüce gönüllü kişi haklı olarak küçümser (çünkü kanıları doğrudur), çoğunluk ise gelişigüzel. [...] yüksek mevkideki ve talihli kişiler karşısında büyüklük göstermek ve orta hallilere karşı alçakgönüllü olmak da yüce gönüllünün özelliğidir; çünkü onlardan üstün olmak zor ve ciddî bir şeydir, oysa berikilerden üstün olmak daha kolaydır ve onlar karşısında böbürlenmek soyluca olmayan bir şey değildir; oysa daha aşağı kişiler karşısında bu ayıp bir şeydir – bu tıpkı güçsüz kişiler karşısında kuvvet gösterisi yapmak gibidir. [...] Dostundan başkasına muhtaç yaşayamaz, çünkü bu kölece bir şeydir; bunun için bütün dalkavuklar köle gibidir, bütün aşağılık insanlar da dalkavuk. [...] Meyvesini alacağı, işe yarar şeylerden çok, güzel ve meyvesini almayacağı şeyler edinme eğilimindedir, nitekim bu, kendine yeter bir kişiye daha uygundur.

Genel bir ifadeyle, yüce gönüllü insan, asla sınırlarının dışına çıkmamalı, adı addettiği veya aşağı tabakanın ilgi gösterdiği şeylerden ya da yapmak zorunda olduğu işlerden uzak durmalıdır. Onun en önemli özelliği, sıradan insanlar gibi hareket etmeyip, çok az şeyin etkisi altında kalmasıdır. Aristoteles'in kullandığı şekliyle bu aşağısama, Carroll'a (2019: 349) göre bir duygu veya tutku değil; yüce gönüllü insanın akli çelen iyilere (zengin olmaya, şöhret peşinde koşmaya vb.) karşı kayıtsızlığını veya ölçülü davranmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla bu da kişilerin tutkularına tâbi olmak yerine hükmetmesi gerektiğini düşünen; tıpkı bilge insanın,

bilge olmayanların iyi veya kötü olarak kabul ettiği şeyleri küçümseyen Stoacıların tavrına benzemektedir.

Günümüz sosyal bilimler veya felsefe yazınında nadiren ele alınan aşağısıma, modern zamanlarda, bilhassa Descartes'le birlikte bir duygu haline gelir (Carroll, 2019). İnsanın kıyaslama yapan bir varlık olduğunu düşünen Descartes (2020: 57), hayret edilen nesnenin büyüklüğü veya küçüklüğünün takdiri/saygıyı ve hor görüyü oluşturduğunu ve bunların da gönül yüceliğini ya da gururu ve alçakgönüllülüğü doğurduğunu belirtir. Bu düşünceye eserinin başka bir yerinde tekrar dönerek, saygı ve hor görmenin bir tutku olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceğine dair şüphesini dile getirir; ancak bunların birer duygu olduğunda da ısrar eder (s. 123): “[...] hor görme tutkusu, ruhun küçümsediği şeyin alçaklığını ya da küçüklüğünü gözden geçirme eğilimidir, bu küçüklük fikrinin kuvvetlendiren can ruhlarının bir hareketi sonucu meydana gelir.” Başka bir ifadeyle Descartes, saygı ve hor görmenin fikir olarak başlayabileceğini; ama buna bir tutkunun eşlik ettiğini savunur. Saygı/hürmet ve hor görmenin iyi veya kötü kullanışı bakımından bir işlevi bulunduğunu da vurgular (s. 134). Carroll (2019: 13) bunu şu şekilde ifade eder: İlki, bizi Tanrı'ya boyun eğmeye ve otorite karşısında alçakgönüllü olmaya yönlendirdiği; ikincisi ise bazı ahlaksızlıklara ya da onur kırıcı alışkanlıklara tepeden bakmaya teşvik ettiği için yararlıdır. Örneğin cimri, paraya aşırı düşkün olduğu için aşağılıktır ve dolayısıyla hor görülmelidir.

Bununla birlikte, başta psikologlar olmak üzere birçok modern araştırmacının, aşağısıma duygusunun temel mi yoksa karışık mı veyahut ayrık mı olduğu sorusu karşısında kafası karışıktır. Örneğin Plutchik için (1980) aşağısıma, öfke (*anger*) ile iğrenmenin (*disgust*) bir karışımıdır; Lazarus için (1991) öfkenin bir biçimidir; Ekman ve Friesen için ise (1975) sadece bir tür iğrenmedir ancak daha sonra başlı başına temel bir duygu olduğu sonucuna varırlar. Başka bir çalışmada Ekman ve Friesen (1986), aşağısımanın yüzdeki bir ifadesi olan dudağın tek taraflı kıvrılmasının farklı kültürlerde de olduğunu vurgular. Aşağısıma esas itibarıyla “gerek sırtarak, gerek küçük görerek, gerek burnunun üstünden bakarak ya da umursamazca arkasını dönerek” (Watt Smith, 2018: 41) veya “tepeden bakarak” (Solomon, 2007: 322) belirtilen aristokratik bir duygudur. Bu, esasında kişinin kendi nitelikleriyle başkalarının sahip olduğu nitelikleri kıyaslamamanın bir sonucudur. Böylelikle aşağısıyan kişi, karşısındakiyle kendi arasında bir mesafe oluştururken bir üstünlük

iddiasında bulunur ve kendisini statü, prestij ya da rütbe bakımından yukarıda; başkalarını ise aşağıda görerek, onlara karşı soğuk bir aldırılmazlık içinde olur (Haidt, 2003; Miller, 1995; Rozin vd., 1999).

Öte yandan aşağısamanın uç biçimi, Solomon'un (2007: 322) vurguladığı gibi, "insanın daha alt seviyedeki varlıklarla" özdeşleştirilmesidir. Bu bağlamda Canetti'nin (2010: 271) Alman faşizmine dair ifade ettiği şey, başta aşağısama olmak üzere haset, hınç, iğrenme, nefret vb. duygularla da ilişkilidir: "Yahudiler [ve diğerleri] önce kötü, tehlikeli ve düşmanlar olarak görülerek onlara saldırıldı; sonra daha da değersizleştirildiler, [...] son olarak sözcüğün tam anlamıyla, milyonlarcası cezalarını çekerek yok edilecek haşarat muamelesi gördüler." Anlaşıldığı üzere bu aşağısama, bir kimsenin veya bir grubun değer yargılarına, ahlaki anlayışına, ideolojisine veya genel olarak kültürüne yönelik bir kayıtsızlık hali değil; aksine onun düşmanca bir dışavurumu veya biçimi olan aşağılamadır.

Topluluk/Toplum Önünde Aşağıla(n)ma

Aşağılama, genellikle bir tarafın küçültücü davranışlarda bulunduğu ve diğer tarafın da buna boyun eğdiği –ilkinin mutlak bir güce sahip olduğu; ikincisinin de kendisini aciz hissettiği ve öz-güven, haysiyet, şeref kaybına uğradığı– iki kişilik bir oyun şeklinde düşünülebilir. Gerçekten de bu tür bir iletişimle, başta gündelik hayat olmak üzere birçok ilişkide sıkça karşılaşılmaktadır. Bununla birlikte aşağılama, sadece aşağılayan (*humiliator*) ve kurban (*victim*) ikiliğine indirgenemez. Bu iki terim arasında aşağılanmanın etkisini artırıp kurbanda derin bir yaranın açılmasına neden olan bir üçüncü kişi vardır. Klein (1991: 101) bu üçüncü kişiyi, aşağılayan ve kurban arasındaki aşağılayıcı davranışları gözlemleyen ve bunun bir aşağıla(n)ma olduğunu fark edenleri tanık olarak adlandırmakta ve her üçünün de gündelik hayat ilişkilerinde bu üç konumda bulunabileceğini belirtmektedir. Söz konusu yazarın anlatısı dâhil olmak üzere birçok çalışmada, herhangi bir hedefin değer düşürümüne tanık olan üçüncü kişilerin varlığı aşağıla(n)mada önemli bir unsur olarak görülmektedir (Elison ve Harter, 2007).⁹

Aşağıla(n)manın bu şekilde betimlenmesi, Garfinkel'in (2016), aktörün kamusal kimliğinin kişisel iletişim yoluyla daha alt bir konuma düşürüldüğü "statü

⁹ Bununla birlikte, Lazare'nin (1987) doktor ve hasta arasında meydana gelen kişisel etkileşimlerdeki aşağıla(n)ma örneklerinin gösterdiği gibi, bir tanığın gerekli olmadığı durumlar da söz konusudur.

itibarsızlaştırma” ritüeline benzemektedir. Ahlaki infiale neden olanların bir topluluk önünde görüldükleri gibi biri olmadıklarının ritüele katılanlara, yazarın deyişle “itham eden (tanıklar) ve itham edilen iştirakçi” veya faile gösterilerek ikincisinin yaptıklarından utandırılmasıdır. Başka bir ifadeyle, failin statüsünün ritüel olarak düşürüldüğünü ve daha aşağı bir “insan tipine” indirgiğinin kendisi dâhil olmak üzere tanıklar tarafından kabul edilmesidir. Bununla birlikte, bu “yıkıma uğratma ritüeli” ile Klein’in veya genel olarak aşağılanma teorisyenlerinin iddiaları arasındaki en temel farklılık ilkinin topluluk değerlerinin korunmasına hizmet eden bir tür toplum yanlısı aşağılama olması ve tanığın konumudur. Birçok araştırmacı bir aşağılama olayında tanığın, aşağılayanın ya yanında yer alabileceği ya da onun aşağılayıcı eylemlerine sessiz kalabileceğini belirtirken, Garfinkel’in tanığı ise failin bizzat itibarsızlaştırılmasına katılıyormuş izlenimi vermektedir. Aşağılayan, kurban ve tanığın konumlarını değerlendirirken birincisini hâkim bir topluluğun üyesi, ikincisini tabi olanın bir üyesi veya her ikisinin tam tersi bir konumda ve sonuncusunu hem aşağılayanın hem de kurbanın grubuna mensup bir veya birden fazla insan kümesi olduğunu varsayabiliriz.

Bununla birlikte, aşağılayanın, bir topluluğun önünde kurbanını aşağılamadaki amacı nedir? Buyruklarını sorgulamadan yerine getiren görevlilere sahip olmasa da bir aşağılama ilişkisinde aşağılayan, Foucault’nun (2001) monarkına benzetilebilir. Ona göre, Avrupa’da 18. yüzyıla kadar merkezi otorite, yani modern devlet, yasalara karşı gelen sapkınlara veya kanunsuzlara uyguladığı şiddeti seyirlik hale getirmiştir. Bu gösterilerde mahkûmlar, topluluktan insanların katılımıyla alaya alınma, hakarete uğruma, küfredilme gibi pratiklere maruz kalmakta; işkence aletleriyle eziyete uğrayıp kötürüm edilmekte ve en sonunda da öldürülmektedir. Mahkûmların topluluk önünde aşağılanarak öldürülmesini, iktidarın cezalandırma yöntemi biçiminde tanımlayan Foucault; mutlak monarkın suçlular üzerinde tatbik ettiği bu şiddetin iki yönlü işlediğini, mahkûm ve normal insan arasında bir ayrıma gidildiğini ve ikincisinin suç işlemesi halinde katlanacağı cezanın kendisine izlettirildiğini ve böylelikle onun adil dünyasının bir özelliği olan cezanın görünürlüğünün insanları kontrol etmeye, onlara korku salmaya yönelik işlediğini vurgular. Başka bir ifadeyle, aşağılayıcı davranışlarıyla aşağılayan, herkesin önünde, kurbanı üzerinde mutlak bir güce sahip olduğu; onu, kendisine karşı çıkamayacak adi bir nesne düzeyine indirgediği izlenimi verir. Aşağıladıkça ve kurban buna herhangi bir meydan okumayla karşılık vermeyip

başını öne eğdikçe, sessizleştikçe; aşağılayan, üste üste yığılmış düşman cesetleri arasında yürüyen bir komutan gibi, düşmanı tarafından yenilinceye kadar ani bir zafer veya üstünlük duygusuna kapılır ve kurbanın içine düştüğü bu durumdan kimi zaman içten içe kimi zaman da daha görünür bir biçimde, zalimce haz duymaya başlar. Aşağılayanın amaçlarından biri, kurbanı üzerinde denetim kurmaksa; bir diğer amacı da şerefine yanısıra, onu insan olma haysiyetinden yoksun bırakmaktır.

Bu bağlamda *humiliation* yazınında bazı araştırmacılar, grup temelli aşağılanmadan ve bunun nasıl oluşabileceğine dair senaryolardan ve gerçek olaylardan söz etmektedir. Örneğin Margalit'in izinden giden Neuhäuser (2011: 22-25) bir grubun üç şekilde aşağılanabileceğini öne sürmektedir: 1) doğrudan grup aşağıla(n)ması, (2) sembolik grup aşağıla(n)ması ve (3) temsili grup aşağıla(n)ması. Bunlardan ilki, bir gruba üye olan insanların aşağılayıcı olaylara –örneğin İslam dinine mensup kişilerin havalimanı kontrollerinde özel bölümlere alındıktan sonra kapsamlı bir şekilde aranarak terörist muamelesine– maruz kalmasıdır. İkincisi, bir grubun tüm üyelerinin doğrudan doğruya aşağılayıcı eylemlerle karşı karşıya kalmadığı; ama grubun herhangi bir sembolüne saygısızlık edildiği durumlardır. Yazar bunun, Yahudilere ait mezarlara zarar verilmesi, eşcinsellerin medyada aşağılayıcı bir şekilde resmedilmesi, Amerikan bayraklarının yakılması, dini liderlerle alay edilmesi gibi birçok örneğinin olduğundan bahsetmektedir. İlk iki aşağıla(n)ma biçimine ait unsurlar barındıran üçüncüsü ise bir grubun bir veya daha fazla üyesinin aşağıla(n)ma(sı)dır. Yazar aşağıla(n)manın bu biçimini, anlaşılması zor olsa da, Irak'taki savaş sırasında bazı Amerikan askerlerinin Ebu Garib'de Iraklı mahkûmlara işkence yaparak, bir grubun tamamının aşağılanmasına neden olmasını bu kapsamda değerlendirmektedir. Açıkçası o da Margalit gibi aşağılanmayı “rasyonel nedenler” ile ilişkilendirerek, bir kişinin veya grubun “insanlık ailesinden” çıkarılmasının haysiyeti ortadan kaldırdığını dile getirmektedir. Aşağıla(n)ma ilişkisi, iki kişi arasındaki bir eylem biçimi gibi görünse de genellikle üçüncü bir kişinin, Klein'in (1991) belirttiği gibi eylemin aşağılayan ve aşağılananın dışında bir tanığın veya izleyici kitlesinin önünde gerçekleştirilmesindeki amaç ise kişinin öz-saygısını yok etmek; şerefini, haysiyetini alçaltmak ya da gururunu kırmaktır. Yani kişisel düzlemde bireylerin saygın birer varlık olduğu iddiasını ortadan kaldırmaktır.

Dolayısıyla aşağılama ve aşağılanmışlık duygusu hissetme sorunu; şeref, gurur, haysiyet, öz-saygı ve saygı kavramları içinde düğümlenmektedir.¹⁰

Bu anlatılanlar, gündelik hayatta olduğu gibi, geleneksel ve sosyal medyada da sürekli yaşanmakta ve genel olarak azınlık stat sundeki kimliklere yönelmektedir. Bunlar görsel, yazılı sunumların yanı sıra sözel de olabilir ve iknadan çok; bir kimseyi veya bir grubu “...den aşağı” düşürüp, haysiyetini ortadan kaldırmayı ve onlar üzerinde denetim kurmayı hedeflemektedir. Örneğin bir topluluğun genelini, özellikle yetişkin bireylerini  ocuk seviyesine indirgemek; aslında o topluluğun henüz olgunlaşamadığını, akıl sahibi olmadığını ifade etmenin veya o topluluğa  ocuk muamelesi yapmanın (*infantilization*) başka bir yoludur. Yani  ocuk bakılması, büyütülmesi, eğitilmesi, genel olarak ihtiyaçlarının karşılanıp denetlenmesi gereken bir varlıkken; ötekileştirilen dış gruplar ise uzak durulması, iletişim kurulmaması ve gerekirse başı ezilmesi gereken potansiyel suçlulardır. Bu bağlamda bir topluluğu aşağılamak ve herkesin önünde saygınlığını ve hatta toplumsal bağı –bir ortaklığa sahip olunan duygu ve düşünceyi– aşındırmaktır.

şeref, Haysiyet ve Saygı

Yukarıda anlatılanlar doğrultusunda aşağılama, aşağılanma ve aşağısamanın yakından ilişkili olduğu şeref, saygı ve haysiyet kavramlarının aralarındaki temel farklara odaklanılması gerekir. Y celme,  ne çıkma, yücelik, seçkinlik gibi anlamlara sahip Arapça kökenli “şeref”; Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde, “Başkasının, birine gösterdiği saygının dayandığı kişisel değer, onur” olarak tanımlanır. Sözcüğün etimolojisinin de ifade ettiği gibi bu, bir kimsenin hem kendi hem de başkalarının gözündeki değeridir (Peristiany, 1966; Stewart, 1994) ve toplumsal konumla (Bourdieu, 984) ilişkilidir. Dolayısıyla şeref, rekabetçi toplumsal ilişkiler ortamında maddi ve manevi zenginlikler paylaşılırken, insanın semboller ve töreler aracılığıyla ortaya koyduğu bir toplumsal varoluş mücadelesi, söz konusu zenginliklerden olabildiğince en yüksek payı alma tutkusunun pratiğe dökülme sürecidir (Peristiany, 1966: 10, Pitt–Rivers, 1966: 21,  nsal, 1995). Bu durumda şeref değeri, kişinin şerefli şekilde davranma ve şerefsizlikten kaçınma konusundaki arzusunu ifade etmesinin dışında, bunun başkaları tarafından ayaklar altında  iğnenmesindense

¹⁰ Aşağılamayla ilgili literatürde bu durum; aşağılanan insanın gurur, şeref, haysiyet, statü kaybı ve bu kaybı onarma veya uğradığı kötü muamelelere karşılık verme çabaları ekseninde ele alınmaktadır (Bkz. Lindner, 2000).

ölümü göze almaktır. Böylelikle kavram, içsel bir değer yanı sıra dışsal bir değeri içerir – ki sonraki değerini de barındıracak şekilde doğrudan toplumsal sıradüzenlere dairdir. Bu nedenle şeref edinmeye dayalı hiyerarşik bir toplum, sıradan insanlara yukarıdan bakan dışlama ve aşağılama pratikleri yoluyla işlerlik gösterir (Solanas, 2002: 52). Çünkü şeref arayışı/etiği veya onun içsel/dışsal değeri, temelde bir prestij/saygınlık peşinde koşmadır ve öne çıkma arzusuyla bağlantılı olarak eşitlikçi olmanın tam tersi bir yönelimdir (Taylor, 1996: 69). Şeref etiği, yeterince cesaret gösteremediği için şeref ödüllerini kazanamayanları sıradan kişiler olarak kalmaya mahkûm edip aşağılarken, şeref sahibi olanları ise yücelterek ayrıcalıklı konumlarını meşrulaştırır. Başka bir deyişle, hiyerarşiye dayalı şeref kodları bir yandan güç sahibi olmayı, yönetmeyi ve yönlendirmeyi yüceltir ve diğer yandan da adi, bayağı gibi sözcüklerle sıradanlığı değersizleştirir ve böylelikle yukarıdakilerin aşağıdakilere tepeden bakmasına meşruluk kazandırır. Bu bağlamda gurur da şerefle yakından ilişkilidir. Şeref sahipleri, aynı zamanda mağrur kişilerdir. Mağrur (gururlu) olma hali, iyi bir iş yapmanın kıvancı değil; rakipleri geride bırakarak veya alt ederek zafer kazanmanın, sıralamada en tepede olmanın gururudur. Burada şeref ve gurura dair itibar sahibi olma arzusu, yani saygı görmek, değerli ve güvenilir olma çabası ve statü dolayısıyla kendini gösterir. Böylelikle itibarlı kişiye toplum indinde hürmet edilip uyulurken onun hatırı sayılır ve o kişi de toplum tarafından kabul gören makbul ve muteber bir kişi oluverir (Bourdieu, 2014: 202). Genel olarak şeref ve gurur toplumun/başkalarının gözündeki imajımız/itibarımızdır (Mead, 1934 ve Goffman, 2004).

Şeref kavramının karşısında yer alan modern haysiyet (*dignity*) kavramı ise hiçbir statü ve güce gönderme yapmadan insan olmaya ve onun bütünlüğünün dokunulmazlığına dairdir. Aslında bu kavram, feodal dönemde kişinin ayrıcalıklı konumuna işaret ederken, Aydınlanma döneminin etkisiyle birlikte söz konusu anlamından uzaklaşarak, insanın bölünemeyen, paylaşılamayan, devredilemeyen kurucu bir unsuru, yani bir insan hakkı olarak karşımıza çıkar. Şeref, toplum tarafından verilen dışsal bir statü ile değişken toplumsal ilişkilere dayalıyken; haysiyet ise sahip olunan değişmez bir erdemdir (Cioran, 2007). Başka bir ifadeyle, şerefin ölçütü topluma-kültüre bağlıdır; bunun aksine haysiyetin temel ölçütü bizzat insanlıktır. Dolayısıyla haysiyet, “amour de soi”, yani öz-saygı: “bir şeyi iyi yapmanın uyandırdığı kendine saygı”yken, şeref ise “ameur propre” (gurur): başkalarının övgü

ve takdirini esas alan, “diğerlerinden üstün olma ve onlardan hürmet görme arzusu”dur (Sennett, 2005: 99 ve 102). Kısacası şerefin ölçütü, kişinin başkalarıyla kendisini kıyaslayarak onlara üstünlük kurmaya çalışma çabasıdır. Toplumsal değerlere bağlıdır, kişi de bu değerlere uygun hareket etme uğraşındadır. Öte yandan insan haklarının temel postulatı olan haysiyet mukayese kabul etmez, kimseyle yarışa girmez, kendi öznelliğini ve benzersizliğini esas alarak insanlar arasında ayırım gözetmez; herkese eşit saygı, saygı eşitliği üzerine temellenir.

Saygı kavramı ise, özü itibarıyla, kişilerin başkalarıyla kurdukları ilişkilerdeki eşitliği öne çıkarır. Bunun ihlaliyle kişiler haksızlığa uğradıklarını ve kendilerine saygısızlık edildiğini ve dolayısıyla aşağılandıklarını düşünürler ve/veya hissederler. Modern kültürün en büyük kazanımlarından biri olan etik ilke; bütün insanların ırk, sınıf, cinsiyet, kültür ve dinine bakılmaksızın eşit saygı gördükleri evrensel bir adalet ve hak ilkesi, buna –saygısızlığa– karşıttır (Taylor, 2012: 21 ve 111). Saygıyı kişinin haysiyetiyle ilişkilendiren Kant da [2002] (2013: 16-17) bunu vurgular. Başkalarının haklarını gözetmemek ve bunları çiğnemek olan saygısızlık veya saygı yoksunluğu esasında bir hak ihlalidir. Konuyu bu çerçevede ele aldığımızda, saygınlık (itibar) talebi ile saygı talebini de birbirinden ayırmak zorunludur. İlki, kişinin hiyerarşik düzendeki konumuna, yani statüsüne saygı duyulmasıyken; diğeri ise kişinin özerk varlığına, kimliğine, becerilerine ve yaptığı işlere, emeğine, düşüncelerine ve yaşam biçimine saygıyı içerir. Başka bir ifadeyle saygınlık talebi, herkesin toplumda yerini bilmesi ve buna göre davranmasını esas alan bir asimetriyken; saygı talebi ise insanların eşit haysiyete sahip olduğu ve her varlığı toplumsal konumdaki yerine bakılmaksızın saygıdeğer bulan eşitlikçi bir yapı üzerine kuruludur. Bu nedenle, hiçbir kişi ve grup bir diğerrinin hakları ve özgürlükleri üzerinden bir güce sahip olamaz. Yani insanlar birbirinin haysiyetine ilişmemeli; karşılıklı saygı anlayışı doğrultusunda ilişki kurmalıdır. Öyleyse her türden saygısızlık biçimi, insanın temel hakkı olan haysiyete zarar vereceğinden, aşağılama kapsamında değerlendirilmelidir.

Sonuç: Aşağılama Pratiklerine Karşı Eşitlikçi Saygı

Şerefe ve dolayısıyla tahakküme dayalı bir toplumda, kendi aşağılanmış imgelerini gönüllü olarak olmasa bile kabullenen kişiler, özsaygılarını yitirmekle kalmazlar; eğer bunları reddetmezlerse, aynı zamanda kendi insani potansiyellerini gerçekleştirebilme becerisinden de yoksun kalırlar. Bu bakımdan saygı, temel

önemde insani bir ihtiyaçtır – ki ezilen kişiler ve gruplar kendilerini aşağılayıcı imajlardan, ilişkilerden arındırmak ve eşitlik, eşit saygı için mücadele etmek zorundadır (Taylor, 1996: 85). Eşitlikçi bir duygu olan saygı, birlikte yaşama kültürünün temel ilkesi olup, ötekine, bizim gibi olmayana saygı duymak, müdahale etmemek ve hatta onu hoş görme hakkını bile kendinde görmemektedir. Saygının esası, insanlara eşit kişiler olarak davranmaktır. Buna bütün insanların eşit saygıyı hak ettiği fikrine dayanan “eşit haysiyet politikası” denilebilir. Bu bağlamda, insanların şereflerini/mertebelerini koruma çabasıyla haysiyetlerini koruma çabası birbiriyle eşdeğer değildir. Yani şeref/gurur ve statü kaybıyla öz-saygı zedelenmesi birbirine eş tutulamaz.

Daha önce de değindiğimiz gibi şeref; hiyerarşik bir itibar, saygınlık kazanma arayışıdır. Bu aynı zamanda, öne çıkma, önem verilme, hatta insanları cezbetme, imrenilme, kıskanılma arzuları ile ilgilidir. Buna karşın, saygı kendini korkudan olduğu kadar, tapınma veya cazibesine kapılmadan da ayırt eden bir kavramdır. “Saygıda bir önem verme vardır, ama daha çok da önemini kabullenme, tanıma vardır. Bu, ‘ilişmemek’ anlamına da gelir: Saygı duyduğumuz şeye yaklaşırken, onu anlamaya, değerlendirmeye çalışırken çiğneyemeyeceğimiz bazı sınırların ve ihlal edemeyeceğimiz bir bütünlüğün varlığını” dikkate alırız (Koçak, 2000: 154). Eşit saygı talebinin politik açılımı da bu noktada ortaya çıkar: Yurttaşlara eşit saygı politikası. Bütün yurttaşlara inancına, etnik kimliğine, nesebine, cinsiyetine ve yönelimlerine bakılmaksızın ve toplumdaki statüye işaret eden şerefine aldırış etmeden aynı saygıyı göstermektir. Bu nedenle günümüz toplumunda şerefli/statü sahibi insanların diğerlerini hoş gördüğü, aşağıladığı ve onlara tahammül etmeyi bir erdem gibi sunmaya çalıştığı, hiyerarşiye dayalı saygı kültürünün yerine; haysiyete dayalı, bütünüyle eşitlikçi, yeni bir saygı anlayışına geçilmelidir. Başkalarının düşüncelerine ve yaşam tarzlarına saygısızlığın bir hak ihlali olduğu herkes tarafından kabul edilmeli ve erişkin bireyler-özneler farklı olana tahammül veya hoşgörüyü değil; saygıyı içselleştirip bir değer haline getirerek, yani başkalarından üstün değil, onlarla eşit olduklarını kabul ederek ve onların haysiyetlerine saygılı bir tavır benimseyerek bunu iletişim tarzlarına yansıtmalıdır. Başka bir ifadeyle eşitlikçi saygı; güçlülere, yüksek statüye, ilahi veya dünyevi her türden otoriteye, yani sadece şeref sahibi insanlara saygı göstermeyi değil; bütün haysiyetli insanlara, inancına, düşüncesine, cinsiyetine, kimliğine ve yaşam tarzına bakılmaksızın gösterilmesi

gereken bir tavidir. Akla ve vicdana uygun iletişim, Ranciere'nin (2014: 80-81) sözleriyle, ancak "kendine saygı ile başkalarına saygının eşitliği üzerine" temellenebilir bir edimdir ve bu eşitlik sürekli gözetilmek durumundadır. Saygı, insanı daha "nitelikli" ve başkalarına karşı "özenli" olmaya zorlar. Sennett'in (2005: 38) vurguladığı gibi saygı, karşılıklı ihtiyacın farkında olmak ve başkaları/ötekiler ile ilgili derin bir farkındalık ve duyarlılık gerektiren bir duygu ve davranış biçimidir.

Bu çerçevede, güç ve iktidar sahiplerinin şerefine, yani toplumsal hiyerarşideki yerine ve statüsüne, toplumda işgal ettiği mevkiye/güce saygı talebi, bizzat toplumun bu şereften yoksun kalan kesimlerini aşağılayıcı bir taleptir. Aşağısama olarak bildiğimiz bu tavır, insanlara tepeden bakmayı içeren elitist bir duygudur. Son tahlilde, güc(ün)e ve ayrıcalıklarına bu saygı talebine karşılık; sıradan insanların talebi, varlığına ve onun ayrılmaz parçası olan haysiyetine saygı duyulmasıdır. Bu ise hak(lar) esasına dayalı etik bir taleptir. Bunun birincisi, egemenlerin kurulu düzeninin sürüp gitmesine yönelik bir hürmet ve itaatken; ikincisi, yaşamsal önemde, insani bir gereksinimdir. Bu talepler aynı kategoride ve eşdeğer saygınlıkta talepler olmadığı gibi, her saygı talebine karşı "saygı göstermek" de mümkün değildir. Eşitlikçi bir saygının varlığı, bir arada yaşamının en önemli ölçütlerinden biridir. Kimsenin kişilik hakları bir diğerinden üstün ya da öncelikli değildir. Her insanın haysiyetine saygı duymanın temeli, bir insana, hem başkalarının hem de insanın kendine duyduğu saygıdan onu yoksun kılmamaktır (Beccaria, 2004: 63-64). Dolayısıyla aşağılama pratikleri; insanlara, insan olmalarından dolayı hak ettikleri saygıyı göstermemenin yanı sıra, onların temel haklarını ihlal edici ve haysiyetlerini zedeleyici olması nedeniyle açık bir insan hakları ihlalidir.

Bununla birlikte, aşağılama ile aşağılanma duygusu içinde olmayı, burada birbirinden özenle ayırt etmek gereklidir. Küçültmek, hor/hakir görmek olarak tanımlanan aşağılama eylemleri; karşı tarafın değerini azaltmaya yönelik olarak girişilen niyetli eylemlerdir. Bu yüzden aşağılama ile eleştiriyi ayırt etmek kolay değildir. Bu ancak, bu eylemi yapanın niyetine göre değerlendirilebilir. İnsanlar iyi niyetli eleştiriler karşısında bile kendilerini aşağılanmış hissedebilirler ki bunun en büyük nedeni, başkalarına güven ve saygı duymamanın yanı sıra, kendine yeterince güven ve saygı duymamaktır da. Bunun sonucunda, tahammül eşiği düşük insanlar ve toplumlar, aşağılanmadığı halde aşağılanmaya maruz kaldığını öne sürebilmektedir. Somut bir söz veya eylem yokken veyahut eleştiriler ağır da olsa

küçük düşürmeye ve değersizleştirmeye yönelik değilken, birinin kendini aşağılanmış hissetmesi, ortada bir aşağılama olduğunu göstermez. Bu daha çok kişisel ve toplumsal statüyle ilgili durumlarda ortaya çıkmakta ve kişiler kendilerini ya da topluluğunu/ulusunu savunan mağdur ve mazlumlar olarak görmektedir. Korku ve güvenlik ihtiyacı nedeniyle insan haklarını çiğneyebilme potansiyeline dayalı böylesi bir söylem, değişik türden kırılğan hassasiyetlere yol açmaktadır.

Aşağılanan, yani hakarete uğrayan insanın (kişisel veya toplumsal) gurur, şeref, haysiyet, statü kaybına uğradığı kabul edilmekle birlikte; insan haysiyetine saygı, diğerlerini aşağılamamayı ya da utandırmamayı veya onlara zalimce ve alçaltıcı bir şekilde davranılmamasını gerektirir. Türk ceza hukukunda, “devlet büyüklerine hakaret” ile ilgili yasalar ve bunun getirdiği eleştiriye tahammülsüz uygulamaların, egemenlerin iktidarı ve itibarının korunmasına hizmet etmekte olduğu aşikârdır ve bu itaate dayalı saygı talebi hiçbir insanın haysiyetine ilişilmemesi gerektiği yönündeki eşitlikçi saygı anlayışıyla taban tabana zıttır. Dolayısıyla aşağılamanın içerdiği en derin anlam, her insanın eşitlik temelinde sahip olduğu haysiyetini zedeleyici söz ve eylemlere girişerek kişiye bir insan olarak hak ettiği saygıyı göstermemektir.

Kaynakça

- Aristoteles (1995). *Retorik*. Çev. M. H. Doğan. İstanbul: YKY.
- Aristoteles (1997). *Nikomakhos'a Etik*. Çev. Saffet Babür. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Balibar, Etienne (2000) "Bir 'Yeni Irkçılık' Var mı?", *İrk, Ulus Sınıf* içinde, çev. Nazlı Ökten, İstanbul: Metis Yayınları, Sayfa: 25-38. .
- Beccaria, Cesare (2004) *Suçlar ve Cezalar Hakkında*, Çeviren: Sami Selçuk, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Bourdieu, Pierre (1984). *Distinction: A Social Critique of Judgement Taste*. Londra: Routledge and Kegan Paul.
- Bourdieu, Pierre (2014). "Simgesel Sermaye ve Toplumsal Sınıflar." Çev. N. Ökten. *Cogito*, Sayı: 76, Bahar 2014, Sayfa: 192-203. (Yapı Kredi Yayınları).
- Canetti, Elias (2010). *Kitle ve İktidar*. Çev. G. Aygen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Carroll, Ross (2019). "How Contempt Became a Passion." *History of European Ideas*, 45 (3): 346-362.
- Cioran, Emil Michel (2007). *Ezeli Mağlup*. Çev. H. Bayrı. İstanbul: Metis Yayınları.
- Descartes, Rene (2020). *Ruhun Tutkuları*. Çev. E. Sunar. Ankara: Say Yayınları.
- Ekman, Paul ve Wallace V. Friesen (1975). *Unmasking the Face: A Guide to Recognizing Emotions from Facial Clues*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Ekman, Paul ve Wallace V. Friesen (1986). "A New Pan-Cultural Facial Expression of Emotion." *Motivation and Emotion*, 10 (2): 159–168.
- Elison, Jeff ve Susan Harter (2007). "Humiliation: Causes, Correlates, and Consequences." *The Self-conscious Emotions: Theory and Research*. J. L. Tracy vd. (ed.) içinde. New York: Guilford Press. 310-329.
- Elshout, Maartje vd. (2016). "Conceptualising Humiliation." *Cognition and Emotion*, 31(8): 1581–1594.
- Erhat, Azra (1996). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Fattah, Khaled ve K. M. Fierke (2009). "A Clash of Emotions: The Politics of Humiliation and Political Violence in the Middle East." *European Journal of International Relations*, 15 (1): 67–93.

- Fisher, N. R. E. (1976). "Hybris and Dishonour." *Greece & Rome*, 23 (2): 177-193.
- Foucault, Michel (2001). *Hapishanenin Doğuşu*. Çev. M. A. Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Garfinkel, Harold (2016). "Başarılı Bir İtibarsızlaştırma Töreninin Koşulları." *Yabancı*. L. Ünsaldı (der.) içinde. Ankara: Heretik Yayınları.
- Gilbert, Paul (1997). "The Evolution of Social Attractiveness and its Role in Shame, Humiliation, Guilt and Therapy." *British Journal of Medical Psychology*, 70 (2): 113–147.
- Ginges, Jeremy ve Scott Atran (2008). "Humiliation and the Inertia Effect: Implications for Understanding Violence and Compromise in Intractable Intergroup Conflicts." *Journal of Cognition and Culture*, 8: 281-294.
- Goldman, S. Jennifer ve Peter T. Coleman (2008). "A Theoretical Understanding of How Emotions Fuel Intractable Conflict: The Case of Humiliation." <https://www.humiliationstudies.org>. Erişim tarihi: 10.11.2022.
- Gabriele, Taylor (1985). *Pride, Shame and Guilt. Emotions of Self-assessment*. Oxford: Clarendon.
- Goffman, Erving (2004). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*. Çev. B. Cezar. İstanbul: Metis Yayınları.
- Haidt, Jonathan (2003). "The Moral Emotions." *Handbook of Affective Sciences*. R. J. Davidson, K. R. Scherer, H. H. Goldsmith (ed) içinde. Oxford: Oxford University Press. 852-870.
- Hançerlioğlu, Orhan (2007). *Türk Dili Sözlüğü*. Ankara: Remzi Kitapevi.
- Harter, Susan vd. (2003). "What Have We Learned from Columbine: The Impact of the Self-System on Suicidal and Violent Ideation Among Adolescents." *Journal of School Violence*, (2): 3–26.
- Hartling, Linda M. ve Tracy Luchetta (1999). "Humiliation: Assessing the Impact of Derision, Degradation, and Debasement." *Journal of Primary Prevention*, 19 (4): 259–278.
- Homeros (2014). *İlyada*. Çev. Azra Erhat ve A. Kadir. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Huizinga, Johan (2006). *Homo Ludens: Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme*. Çev. M. Ali Kılıçbay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Jackson, Mark Andrew (2000). "Distinguishing Shame and Humiliation. Dissertation Abstracts International." *The Sciences and Engineering*, 61 (4): 2272.
- Jacobson, Arland D. (2013). "The Role of Humiliation in International Conflict." *Northern Plains Ethics Journal*, 65-94.
- Kaufmann, Paulus vd. (2011). *Humiliation, Degradation, Dehumanization: Human Dignity Violated*. London: Springer.
- Kant, Immanuel (2013). *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*. Çev., I. Kuçuradi. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayını.
- Kant, Immanuel (2007). *Ethica: Etik Üzerine Dersler*. Çev., O. Özgül. İstanbul: Pencere Yayınları.
- Kendler, Kenneth S. vd. (2003). "Life Event Dimensions of Loss, Humiliation, Entrapment, and Danger in the Prediction of Onsets of Major Depression and Generalized Anxiety." *Archives of General Psychiatry*, (60): 789-796.
- Keneş, Hatice Çoban (2012) "Biyolojik Mitten Kültürel mite: Yeni Irkçılık Nedir?", Dipnot, sayı 9 ("Yeni Irkçılık Nedir?"), Nisan, Mayıs, Haziran 2012, Sayfa: 5-21.
- Koçak, Orhan (2000). "İlişmeyelim: Haysiyet Kavramı Çerçevesinde." *Defter*, 40: 147-168.
- Klein, Donald C. (1991) "The Humiliation Dynamic: An Overview The Humiliation Dynamic: Viewing the Task of Prevention From a New Perspective." *Journal of Primary Prevention*, 12 (2): 93-121.
- Koestenbaum, Wayne (2011). *Humiliation*. New York: Picador.
- Lacey, David (2011). "The Role of Humiliation in the Palestinian/Israeli Conflict in Gaza." *Psychology & Society*, 4 (1): 76-92.
- Lazare, Aaron (1987). "Shame and Humiliation in the Medical Encounter." *Archives of Internal Medicine*, 147: 1653-1658.
- Lazarus, Richard S. (1991). *Emotion and Adaptation*. New York: Oxford University Press, New York.

- Leask, Phil (2013). "Losing Trust in the World: Humiliation and Its Consequences." *Psychodynamic Practice*, 19 (2): 129–142.
- Lewis, Helen Block (1987). "Shame and the Narcissistic Personality." *The Many Faces of Shame*. D. L. Nathanson (ed.) içinde. New York: Guilford Press.
- Lindner, Evelin (2006). *Making Enemies: Humiliation and International Conflict*. Westport: Greenwood Publishing Group.
- Lindner, Evelin (2000). *The Psychology of Humiliation: Somalia, Rwanda/Burundi, and Hitler's Germany*. A Ph. D. dissertation submitted to the University of Oslo, Department of Psychology, www.humiliationstudies.org/documents/evelin/DissertationPsychology.pdf. Erişim Tarihi: 20.10.2022.
- Lindner, Evelin (2001). "Humiliation as the Source of Terrorism: A New Paradigm." *Peace Research*, 33 (2): 59-68.
- Madowell, Douglas. M. (1976). "Hybris in Athens." *Greece & Rome*, 23 (1): 14-31.
- Margalit, Avishai (1996). *The Decent Society*. Cambridge: Harvard University Press.
- Mead, George Herbert (1934). *Mind, Self, and Society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mauss, Marcel (2018). *Armağan Üzerine Deneme, Arkaik Toplumlarda Değiş Tokuşun Biçimi ve Nedeni*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- McCarley, Kendall Elyse (2009). *The Humiliation Experience: Causes, Emotional Correlates, and Behavioral Consequences*. Unpublished doctoral dissertation. Colorado: University of Denver.
- Miller, William Ian (1993). *Humiliation and Other Essays on Honor, Social Discomfort, and Violence*. New York: Cornell University Press.
- Miller, William Ian (1995). "Upward Contempt." *Political Theory*, 23 (3): 476-499.
- Moisi, Dominique (2009). *The Geopolitics of Emotion: How Cultures of Fear, Humiliation, and Hope are Reshaping the World*. New York: Anchor.
- Nathanson, Donald L. (1992). *Shame and Pride*. New York: Norton.
- Nussbaum, Martha C. (2004). *Hiding from Humanity: Disgust, Shame and the Law*. Princeton: Princeton University Press.

- Neuhäuser, Christian (2011). *“Humiliation: The Collective Dimension.”* Humiliation, Degradation, Dehumanization. Kaufmann, P. vd. (ed.) içinde. Dordrecht: Springer. 21–36.
- Peristiany, Jean G. (ed.) (1966). *Honour And Shame: The Values of the Mediterranean Society*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Plutchik, Robert (1980). *Emotion: A Psychoevolutionary Synthesis*. New York: Harper & Row.
- Pitt-Rivers, Julian (1966). “Honour and Social Status.” *Honour And Shame: The Values of the Mediterranean Society*. J. G. Peristiany (ed.) içinde. Chicago: The University of Chicago Press.
- Püsküllüoğlu, Ali (2008). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Ranciere, Jacques (2014) *Cahil Hoca: Zihinsel Özgürleşme Üzerine Beş Ders*, Çeviren: Müge Gürsoy Sökmen, İstanbul: Metis Yayınları.
- Reyles, Diego Zavaleta (2007) “The Ability to Go About without Shame: A Proposal for Internationally Comparable Indicators of Shame and Humiliation.” *Oxford Development Studies*, 35 (4): 405-430.
- Rozin, Paul vd. (1999). “The CAD Triad Hypothesis: A Mapping Between Three Moral Emotions (Contempt, Anger, Disgust) and Three Moral Codes (Community, Autonomy, Divinity).” *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(4): 574–586.
- Scheff, Thomas J. ve Suzanne M. Retzinger (1991). *Emotions and Violence: Shame and Rage in Destructive Conflicts*. Lexington: Lexington Books.
- Scheler, Max (2021). *Utanç ve Tevazu Duyguları*, çev., E. Arun, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Sennett, Richard (2005). *Saygı*. Çev. Ü. Bardak. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Silver, Maury vd. (1986). “Humiliation: Feeling, Social Control and the Construction of Identity.” *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 16(3): 269–283.
- Solanas, Valerie (2002). *Erkek Doğrama Cemiyeti Manifestosu*. Çev. A. Düzkan, İstanbul: Sel Yayıncılık.

- Solomon, Robert C. (2007). *Duygulara Sadakat*, Çev. F. Çoban. Ankara: Nika Yayınevi.
- Statman, D. (2000). "Humiliation, Dignity and Self-respect." *Philosophical Psychology*, 13 (4): 523–540.
- Steinberg, Blema S. (1991). "Shame and humiliation in the Cuban missile crisis: A psychoanalytic perspective." *Political Psychology*, 12(4): 653–690.
- Stewart, Frank Henderson (1994). *Honor*. Chicago: Chicago University Press.
- Taylor, Charles (1996). "Tanınma Politikası", *Çokkültürcülük*. Amy Gutmann içinde. Çev. F. Aydoğan vd. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 46-93.
- Taylor, Charles (2012). *Benliğin Kaynakları: Modern Kimliğin İnşası*. Çev. S. A. Baş ve B. Baş. İstanbul: Küre Yayınları.
- Tomkins, Silvan S. (1963). *Affect, Imagery and Consciousness: The Negative Affects*. New York: Routledge.
- Torres, Walter J. ve Raymond M. Bergner (2010). "Humiliation: Its Nature and Consequences." *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 38 (2): 195-204.
- Tracy, Jessica L. vd. (2007). *The Self-Conscious Emotions: Theory and Research*. New York: Guilford Press.
- Trumbull, Dianne (2008). "Humiliation: The Trauma of Disrespect." *Journal of the American Academy of Psychoanalysis and Dynamic Psychiatry*, 36 (4): 643-660.
- Ünsal, Artun (1995). *Kan Davası*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Veblen, Thorstein Bunde (2017). *Aylak Sınıfın Teorisi, Kurumların İktisadi İncelemesi*, Çev. E. Kırmızıaltın ve H. Bilir. Ankara: Heretik Yayınları.
- Watt Smith, Tiffany (2018). *Duygular sözlüğü*. Çev. H. Şirin. İstanbul: Kolektif Kitap.